

KELLER MÁRKUS

UTAK ÉS EMLÉKEZETEK

KÉT TANÁRI PÁLYA A XX. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON*

BEVEZETÉS

Dolgozatunkban két pedagógus-visszaemlékezés¹ segítségével kísérletet teszünk a második világháború előtti keresztény középosztály 1945 utáni életének bemutatására. Néhány általunk fontosnak tartott területre koncentrálnak. Kérdéseink arra irányulnak, hogy pedagógusaink hogyan és milyen mértékben tudtak alkalmazkodni az új rendszerhez, annak követelményeihez, mit kezdtek hirtelen devalválódott (a hivatalos retorika által el nem fogadott) értékeikkel, mit áldoztak fel azokból és mit nem.

Az 1948 után állami tisztséget, gyakran MDP-párttagságot is vállaló keresztény értelmiségiek életútját a mai történettudományban gyakran az árulás, hiteltelenség, emberi gyengeség paradigmájában értelmezik.² Ez a megközelítés, ha néhol (nehezen) igazolható is, óhatatlanul egyszerűsít, és megnehezíti a történettudomány egyik (általunk legfontosabbnak tartott) feladatának elvégzését, a weberi értelemben vett megértést. Az identitás(ok) és motivációk elemzésével (amire a memoár mint egodokumentum lehetőséget nyújt) reményeink szerint túl tudunk lépni a fenti kategóriákon, és „kicsiben” (mikroszinten) tudjuk vizsgálni azokat a folyamatokat, amelyek máig hatnak és máig érzelmeket kavarnak. Azt gondoljuk, hogy két „hétköznapi” ember életútjának elemzése segít elkerülni az egyébként csábító, felszínes erkölcsi ítékezés hibáját is. Bár a két kiválasztott pedagógus hasonló indulást követően alapvetően más utat, karriert fut be 1948 után, úgy látjuk, hogy éppen pályájuk ellentétessége nyújt segítséget válaszkísérleteink megalkotásában.

Érdeklődésünk azoknak a mechanizmusoknak a feltárására is kiterjed, amelyekkel a két emlékező a rendszerváltás után megírt memoárjában életét egységbe rendezi. Ezek vizsgálata fényt deríthet a történelmi korszakokkal kapcsolatos sztereotípiaképzés folyamataira is.

Felmerülhet a kérdés, miért éppen két pedagógus életútját követjük nyomon, és miért éppen ezét a két pedagógusét. A pedagógusréteg (általános és középiskolai tanárok, tanítók) a tudás átadásában betöltött kulcsfontosságú szerepe következtében másoknál jobban ki tűve a mindenkori hatalom ideológiai kontrolljának. Hiszen a pedagógusokkal szemben mind a Rákosi-, mind a Kádár-rendszerben alapvető elvárás volt az állampárttal szembeni lojalitás, a hivatalos értékrend képviselése. Így esetükben az egyéni és a pártállami értékrendszer különbségeiből fakadó konfliktusok sokkal élesebben jelentek meg. Két példánk azért különösen alkalmas ezeknek a mikroszintű folyamatoknak az elemzésére, mert a két

* Készült az MTA–OSZK 1956-os Kutatóhely támogatásával.

1 A visszaemlékezések az 1956-os Intézet 1992-ben meghirdetett életrajzpályázatára érkeztek be. Adatvédelmi okokból a szereplők nevét és néhol a helységneveket is megváltoztattam.

2 Ennek igen jó példája a Szeffű Gyula megítélésével kapcsolatos vita. Dénes (2001).

pedagógus nemcsak a szorosan vett magánélet eseményeit írja le, hanem gyakran fejtik ki gondolataikat társadalmi folyamatokról, értékelnék korszakokat is. Az elemzést és az összehasonlítást segíti, hogy mindkét visszaemlékező az első világháború előtt született (Kolozsváry Orsolya 1910-ben, Korondi Gábor 1913-ban), abba korosztályba tartozik, mely fiatal felnőttként élte át a világgazdasági válságot, de pályáját már a háborús konjunktúra és a visszacsatolások forrongó légkörében kezdte meg. Így elsődleges és másodlagos szocializációjuk teljes egészében a Horthy-korhoz, de karrierjük nagyobb részét mégis az 1945 utáni Magyarországhoz köti őket.

AZ ELSŐ ÚT: KOLOZSVÁRY ORSOLYA

„...hiába követ nappali gyász: a megsemmisítő
nyárban is a teljes életemre emlékezem.” (Csoóri Sándor)³

CSALÁDI HÁTTER, SZÁRMAZÁS

Kolozsváry Orsolya dunántúli református családból származik. Mind egyenes ági, mind oldalági rokonai generációkra visszamenőleg református lelkészek és tanítók voltak. Anyai nagyapja, aki a pápai református teológián végzett, egy dunántúli faluban volt lelkész, a családi hagyomány szerint értékes könyvtárral rendelkezett. Szolgálati helyén annyira szerették, hogy síremléket állítottak neki a hívei. Apai nagyapja református egyháztanító volt. Édesapja, Kolozsváry Gábor szintén református egyháztanító volt, zenei tehetséggel megáldott ember, jól zongorázott, orgonált, dalárdát szervezett a faluban, s ha szükség volt rá, a papi szolgálatot is ellátta. Vallásos esteket tartott a téli hónapokban, színdarabot tanított be a falu fiataljainak, méhészkedett, kertészkedett. Az apa átlagon felüli motiváltságának és hivatásérzetének eredete feltehetőleg a családi hagyományban keresendő. Kolozsváry Gábor nagy örömmel, igyekezettel és tehetséggel töltötte be a múlt század első felében felkínált társadalmi szerepet: tanító volt, a pap mellett a közösség vezetője és irányítója. Így bár a tanítók (jövedelmük alapján) nem sorolhatók a középosztályhoz,⁴ mindenképpen különleges, a hagyományos kispolgári rétegektől elkülönülő, mégis hozzájuk hasonlóan a középrétegek felé törekvő társadalmi csoportot jelenítenek meg. Különlegességük abban áll, hogy felfelé mobilitási hajlandóságuk ellenére igen fejlett az ön- és hivatástudatuk.

Az átmeneti státust mutatja a tanítói szolgálati lakás berendezése is.

„Két szobánk volt, a kisebbnek külön bejárata volt a gangról. Aztán következett a téli konyha bejárata dupla ajtóval. Egy külső, tömör fából, egy belső üvegezett. Lakókonyha volt, télen itt történt a főzés, de itt is aludtunk. Itt volt nagyanyám ágya, nagy, régimódi fotelje, melyben ebéd után szundikált. Az ágy lábánál volt az én fekhelyem, sezlon. Innen nyílt a nagyobb szoba, melynek a gangra is, az utcára is nyílt ablaka. Nyáron a külső ablakok helyett zsalugátereket raktunk fel. Bal sarkában állt a zongora.”⁵

A paraszti lakókonyha és a nyáron használt nagyobb szoba sarkában a polgári lakásideálhoz tartozó zongora azt a kettősséget láttatja, amelyben Kolozsváry Gábor (és a tanítói réteg általában) élt.

A vagyoni helyzet vizsgálata sem visz előbbre a család és általában a tanítói réteg besorolásában. A pénzben érkező államsegély, a kántori munkáért járó párbér: kukorica, búza, bor,

3 Idézi Kolozsváry (1992) 68. p. Ezek a memoár befejező sorai.

4 Gyáni–Kövért (1998) 251. p.

5 Kolozsváry (1992) 2–3. p.

tüzelő, a 13 hold föld, a tehén, a méhes, ha nem volt is nagy vagyon, de szolid megélhetést biztosított Kolozsváry Orsolya családjának, még akkor is, ha az apának a tanítói munka mellett méhészkednie is kellett. A falubeli hierarchiában azonban a tanító mindig csak a lelkész után következett.

„A paplak sokkal pompásabb volt a tanítói laknál. Az előszobával együtt hat szobából állt. A gazdasági udvart kerítés választotta el a szépen parkírozott nagy udvartól.”⁶

A tanítói réteg (falun) egyfajta (számunkra nehezen besorolható) átmenetet képezett a parasztság és a középrétegek között. Egy komoly „falusi értelmiségi” és református tradíciójú családot látunk agilis, tehetséges apával a középpontban, akit még a hatéves orosz fogság sem örölt fel, és aki nagy kedvvel tölti be és tágítja ki a falusi tanító szerepkörét. A család a nem túlságosan rózsás vagyoni helyzete ellenére is elégedett, és elfogadja helyét a korabeli társadalomban, illetve gyermekein keresztül felfelé törekszik, de legalább arra, hogy a gyermekek reprodukálják az apa társadalmi státusát. A család reális lehetőséget lát a beérkezésre, ezért alapvetően pozitívan tekint a környezetére, a vagyoni és kulturális tőke eloszlására.

ISKOLÁK

A szolid anyagi körülmények miatt, de nyilván a hagyományoknak köszönhetően is, a család mobilitási stratégiáiban az elsőbbség a tanulásé. A továbbtanulási stratégia egyirányú. Kitüntetett volt a pedagógusi pálya, először annak legalacsonyabb szintje, a tanítói végzettség, majd a polgári iskolai, illetve gimnáziumi tanárság. A három testvér közül kettő tanítóképzőbe járt, és csak a legkisebb, a 21 éves korában meghalt fiú került gimnáziumba. Az iskolák választásánál fontos szerepet játszott a református jelleg. A tanulás mint stratégia elsőbbségét mutatja, hogy a leánygyermeket is tanították, és nemcsak az akkoriban (főleg a középrétegeknél) szokásos tanítónői végzettségig, hanem a polgári iskolai tanárságig. A szülői ház tehermentesítésére a gyermekek már korán elkezdtek apróbb munkákat vállalni (pl. magántanítványokat), és szinte természetesnek számított a jó bizonyítvánnyal elérhető tandíjmentesség.

Kolozsváry Orsolya 1926-ban, a polgári iskola negyedik osztálya után került a kecskeméti református tanítónőképzőbe. Az 1918-ban alapított református tanítónőképző ekkor éli dinamikusan fejlődő korszakát, túl a kezdeti nehézségeken gyorsan növeli tanulóinak létszámát. 1922–23-ban 71, két évvel később már 117 tanulója van. Ennek köszönhetően hamarosan a református egyház, Kecskemét városa és az állam támogatásával új, modern internátus, majd 1931-ben új iskolaépület is készül. A képző ekkor veszi fel Horthy Miklós nevét, és a kormányzó részt is vesz az épület avatásán.⁷ Nemcsak az „anyagi”, hanem a szellemi élet is igen pezsgő volt: Karácsony Sándor, Remenyik Zsigmond, Mécs László, Áprily Lajos és Kodály Zoltán is meglátogatták az iskolát.⁸ A képző jól felkészült tanári kara és a diákokkal való egyéni foglalkozás rendszere is emelte a tanítás színvonalát.⁹ Kolozsváry Orsolya hamar megtalálta a helyét az intézményben, a második év végén dicséretet kapott jó tanulmányi eredményéért, szorgalmáért és magaviseletéért (a dicsérettel 28 pengő jutalom is járt), ezen kívül részt vett a tornászcsapat zenés svédturna-bemutatóján is.¹⁰ Kezdeti lendülete később sem hagyott alább, 1928–29-ben már az önképzőkör segédkönyvtára lett, az önképzőkori pályázatra be-

6 Kolozsváry (1992) 6. p.

7 Sebő (1972) 20–22. p.

8 Kolozsváry (1992) 16. p.

9 Uo. 15–16. p.; Sebő (1972) 21. p.

10 *A kecskeméti Református Tisza-Kollégium Tanítónőképző Intézet X. Értésítője az 1927/28-as iskolai évről*, 30., 33. p.

nyújtott novellája jegyzőkönyvi dicséretet kapott, és az iskola vezetése 56 pengő jutalomban részesítette.¹¹ 1930-ban már nemcsak a Lorántffy Zsuzsánna (hitbuzgalmi) Egyesület jegyzője és az önképzőkör főkönyvtárosa lett, hanem internátusi segélyben és 400 pengő köztisztviselői ösztöndíjban is részesült, de nem maradt el a jó tanulásért járó év végi jutalom sem – ezúttal 20 pengő formájában. Végzősként (1930–31-ben) több komoly megtiszteltetés érte. Az önképzőkör elnöke lett, ő mondhatta március 15-én az ünnepi beszédet, megkapta a rajzpályázat és a versenytanítás pályadíját, illetve a magyar irodalmi tanulmányokban legkiválóbb diáknak járó díjat. Természetesen továbbra is állami köztisztviselői ösztöndíjban részesült.¹² A tanítónőképzőben eltöltött sikeres évek után iratkozik be Kolozsváry Orsolya 1931-ben a szegedi polgári iskolai Tanárképző Főiskolára matematika–fizika–kémia szakra.¹³ Az 1928-ban a „szegedi reform” kapcsán Szegedre került és átalakult képzési rendszerű főiskola 1931-re már többekévé berendezkedett új helyén, és az ott megszerzett diploma presztízse nagymértékben növekedett. Az iskola oktatói kara a korabeli magyar tudományosság elismert tekintélyeivel büszkélkedhetett.¹⁴ Nem véletlen, hogy Kolozsváry Orsolya rajongva ír itteni tanáiról (is), Fröhlich Párról, Szőkefalvi Nagy Gyuláról, Sík Sándorról, Bay Zoltánról. Az egyetemi és főiskolai órák látogatása mellett eljárt a Bethlen Gábor Kör előadásaira is.¹⁵

A szellemileg igényes oktatási környezet és a kiemelkedően sikeres iskolai pályafutás csak megerősítette az otthonról hozott hivatástudatot, nem véletlen, hogy a kétévi állástalan-ság sem vette el Kolozsváry Orsolya önbizalmát és hitét a tanári pályában.

„Tanulmányaim befejezése után nem kaptam rögtön állást. Két évig magánórákat adtam. Akkor nem volt divat a munkanélküli-segély, s eszünkbe sem jutott zúgolódní. Türelemmel vártuk kinevezésünket.”¹⁶

KARRIER, ÉLETÚT

A várva várt kinevezés 1939 februárjában érkezett meg, ekkor lett Kolozsváry a mátészalkai polgári iskola tanára. Boldogan vetette bele magát a tanításba, buzgalmát hamarosan az iskola vezetősége is értékelte, kitüntetésekkel kapott, tanulmánya jelent meg, és anyagilag is megbecsülték.

„Havi fizetésem 113 pengő volt. Az albérletért 18 pengőt fizettem, 50 pengőből meg tudtam élni. Így havonta 50 pengőt megtakarítottam, és részletre csináltattam egy szobabútort. Volt egy Takarékoság és Bizalom nevű vásárlási könyvünk, melyre hitelben, részletre vásárolhatunk. Mindig a legfinomabb szövetet, cipőt vettem meg. Lánykori kabátom még most is épségben van.”¹⁷

1941-ben köt házasságot egy kollégájával. Férje egyetemi végzettségű, tovább szeretne lépni a polgári iskolából. Erre jó alkalmat kínál az Észak-Erdély visszatérte után újra megnyitott máramaroszigeti református gimnázium, ahol tanár, majd hamarosan igazgatóhelyettes

11 *A kecskeméti Református Tisza-Kollégium Tanítónőképző Intézet XI. Értesítője az 1928/29-es iskolai évről*, 20., 28–29. p.

12 *A kecskeméti Református Tisza-Kollégium Tanítónőképző Intézet XII. Értesítője az 1930/31-es iskolai évről*, 20., 25., 28. p.

13 Kolozsváry (1992) 17. p.

14 Karády–Valter (1990) 18–19. p.

15 Kolozsváry (1992) 18. p.

16 Uo.

17 Uo. 20. p.

lesz. Orsolya a közeli aknaszlatinai polgáriban kap állást. Szolgálati lakásuk egy háromszobás kertes ház.

„...ez volt tanári pályánk legboldogabb szakasza. A vidék gyönyörű volt. Férjem kollégái mind huszonévesek, sokat kirándultunk együtt, az Iza partján, ahol egykor hazahívó álmát látta Arany János. A Szalaván 4-500 m magas hegyvonulat, vasárnaponként ide jártunk. A hűsvéti szünetben vagy a nyári szünetben nagy utakat jártunk be.”¹⁸

1941-re Kolozsváry Orsolya megérkezett oda, ahova igyekezett: a középrétegbe. Házassága, amellyel a családban addig is megszokott „szakmán belüli” házasodás szokását követte, meg is erősítette ezt a helyét. A visszacsatolások okozta pedagógushiány is közrejátszott abban, hogy nemcsak a gimnáziumi tanárok társadalmának lettek stabil tagjai, hanem a férje igazgatóhelyettesi kinevezésével vitathatatlanul a helyi, (kis)városi elitnek is. Az aktuális társadalmi értékek, normák megtartása visszaigazolást nyer, ezért nem is csodálkozhatunk, hogy a háborús körülmények és a férj többszöri katonai szolgálata ellenére Kolozsváry Orsolya ezt az időszakot tartja tanári életük legboldogabb idejének.

Ennek a boldogságnak nem a háború, nem a máramarosszigeti ház, vagyon és állás elvesztése vet véget, hiszen nagyon gyorsan találunk új állást a trianoni határokon belül is, férje az új állomáshelyén is igazgatóhelyettes és presbiter lesz, hanem a társadalmi játékszabályok megváltozása a második világháború után. Az 1945 után egyre inkább egyeduralomra törfő kommunisták bizalmatlanok voltak a régi tanárokkal szemben, 1947–48-ra már világossá vált, hogy csak azokra a pedagógusokra, értelmiségiekre hajlandók támaszkodni, csak azok előmenetelét segítik, akik egyértelműen elfogadják a párt ideológiai irányvonalát. Itt nem volt helye egy keresztény közeposztályi értékeket valló és azok szerint élni igyekvő házaspárnak.

Nem véletlen tehát, hogy Kolozsváry Orsolya visszaemlékezésében kitüntetett szerepet kap a háború előtti időszak. Szinte mindig ehhez hasonlítja a jelent, és az összehasonlítás eredménye minden egyes esetben negatív.

„Tudtunk is ám mindnyájan. Nem úgy, mint manapság. Itt, Pápán, a híres iskolavárosban a tanítónő megüzente nekem, tanítsam meg az unokáimnak az egyszeregyet, mert ők nem érnek rá. [...] ...most is abból élek, amit ott akkor tanultam. Most van írásvetítő, film, számítógép, de az érettségizők nagy része nem tud százalékot számítani, és nem tudja, hogy egy hektár hány négyzetméter.”¹⁹

De nemcsak a tanítás minősége, hanem annak körülményei és a falu helyzete is romlott.

„Összehasonlítva azt a kort a maival, elszomorító az eredmény. A falusi iskolákat körzetesítették, a tanítók, tanárok aktatáskával a hónap alatt a közeli városból utaznak munkahelyükre. Megtartva óráikat, utaznak haza. De sok paplak is üresen áll, egy lelkész négy-öt gyülekezetet lát el. A nép magára maradt. Sok iskolából kocsmá lett, jó, ha kultúrházat vagy falumúzeumot létesítettek belőle.”²⁰

A kommunista párttag iskolaigazgatóval való konfliktusok hatására, elhagyva addigi munkahelyüket, 1947-ben „hazaköltöznek” Pápára, a református iskolaközpontba, ahol Kolozsváry Orsolya férje és sógora is diákoskodott. Ez a költözés a kétszeres státuszvesztés mellett (általános iskolában kellett tanítaniuk, háromszobás lakásuk legnagyobb szobájában pedig egy orosz katonatiszt élt a családjával) némi örömmel is járt, hiszen mindketten a református egyház által fenntartott pápai kollégium általános iskolájában taníthattak. Ebben az időszakban újra sikerek érik a családot, Kolozsváry Orsolya férje beteljesítheti ifjúkori álmát, tanár

18 Kolozsváry (1992) 23. p.

19 Uo. 11. p.

20 Uo. 15. p.

lesz a Pápai Református Kollégiumban, de az általános iskola 1950-es és a gimnázium 1952-es államosítása után ennek a „szűkített” idillnek is vége szakad.

Ettől a pillanattól kezdve a társadalmi emelkedés kapui bezárulnak előttük, és régi, közép-retegbeli pozíciójukat nem is nyerik vissza soha. A hatvanas–hetvenes évek vagyonosodásából ők is kivesszik a részüket (belföldi turistautakat tesznek a férje által szervezett szakszervezeti turistaszakkörrel, évente egyszer néhány napot töltenek Pesten múzeumlátogatással, színházzal, koncertekkel, opera-előadásokkal, tíz év alatt egy nyaralót is felépítenek a Balatonon), és egyetemre is járatják a gyermekeiket. De ennek az ára a folyamatos munka és a mellékállások halmozása (magántanítványok, tanítás esti iskolában). Háromszobás lakásukban mindig tartottak albérlőt. Munkahelyi pozíciójukat is csak kiemelkedő szakmai és társadalmi munkával tudták megtartani az előbbre lépés legcsekélyebb esélye nélkül.

Ez volt alkalmazkodási technikájuk lényege is. Hibátlan munkával a lehető legkisebbre csökkenteni a vallásos életmód miatt egyébként igen nagy támadási felületet. Igyekeztek sokszor nem járt sikerrel, hiszen Kolozsváry férjét épp a Pápán is betöltött presbiteri tisztség és a rendszeres templomba járás miatt „fokozták le” gimnáziumból szakközépiskolai tanárrá. A retorziók néhány esetben ellenállásra indítják őket (szóvá teszik az igazságtalanságokat, panaszt tesznek a megyei vezetéssel a helyi irányítás önkényeskedése miatt), de miután ez nem hoz eredményt, visszavonulnak a családi életbe, és munkájukat a saját belső igényességükből fakadóan igyekeznek a lehető legjobban végezni az iskolai vezetés intrikái ellenére is.

Központi helyen szerepel és az egész visszaemlékezést végigkíséri a magyar kultúra, a magyarság megmaradásának kérdése. Kolozsváryt pályája kezdetétől foglalkoztatja a néprajz, gyűjtéseken vesz részt még idősebb korában is. Az erős magyarságtudat, a magyar nép eredendő tehetségébe vetett hit nem jár együtt a nemzetiségiekkel való konfliktussal. Kolozsváry Orsolya máramarosi tanársága során kifejezetten jó viszonyt alakított ki a román diákokkal, nagybecsüléssel emlékezett meg róluk. A magyarság kérdése az irodalmi tájékozódásában is irányadó, többek között Németh László, Csoóri Sándor, Reményik Sándor könyveit forgatja, a magyarságtudat ébresztgetését saját kötelességének is tartja.²¹

A szülőktől kapott értékek, főleg az apa példájának az érvényessége soha nem kérdőjeleződött meg Kolozsváry Orsolya előtt. A tanítás mint hivatás, az iskolán kívüli közösségi munka, a református vallás, a szorgalom, a nélkülözések elviselése, a családi összetartás fontossága, a gyerekeknek minden nehézség ellenére való taníttatása mind része maradt életének, függetlenül attól, hogy a hivatalos világ, az állam ezeket az értékeket éppen elismeri-e vagy sem. Ezek az értékek paradox módon egyszerre voltak akadályai szakmai és anyagi felemelkedésének, és tették lehetővé az ellenséges környezetben elszenvedett hátrányok részleges kárpótlását. A teljes kompenzálásra nem nyílt mód, hiszen azt a szocioökonómiai státust, amit a háború előtt betöltöttek, többé nem érték el, és az akkori remények sem teljesedhettek be. Számukra a rendszerváltás (ebből a szempontból) már túl későn következett be.

21 Kolozsváry (1992), 14., 20., 23–24., 40., 68. p.

A MÁSODIK ÚT: KORONDI GÁBOR

„És az élet megy tovább, amikor mi már nem leszünk...”²²

CSALÁDI HÁTTER, SZÁRMAZÁS

Korondi Gábor ősei apai ágon részben magyar, részben pedig szlovák identitású felvidéki parasztgazdák voltak. A családban általában mindkét nyelvet beszélték, de mindig az aktuális államnyelv volt az erősebb, a domináns. Anyai ági rokonai erdélyi tisztviselők. Nagypja, a Bethlen család érdekelttségébe tartozó bethleni bank főkönyvelője többször házasodott, így rokonságba kerültek a német nemzetiségű értelmiségi középosztály képviselőivel is. A román fennhatóság azonban véget vetett a polgári életnek, a nagypapa állását és valószínűleg nyugdíját is elvesztve, idős korában, megkeseredett emberként egy pályaudvari trafikban volt eladó. A nagyanyai rokonsághoz református lelkészek és tanítók is tartoztak. Korondi anyai nagybátyja a „román világban” gyári tisztviselő lett. Az apai vegyes, szlovák–magyar paraszti rokonsággal szemben tehát a másik oldalon nemzetiségileg homogénebb, de foglalkozásukat tekintve jóval diverzifikáltabb családot találunk, ami az anyai ágat a középrétegek közé soroltatja, még akkor is, ha a trianoni békediktátum – igaz, már a gyermekek felnevelése után – a családfenntartó apa anyagi és társadalmi helyzetében komoly és végleges törést okoz.

Korondi Gábor édesanyja a polgári iskola után a középosztálybeli szokásoknak megfelelően tanítóképzőbe került, majd a Bethlen körüli falvakban kezdett el tanítani. Itt ismerkedett meg Korondi Jánossal, aki az egyik környékbeli földbirtokos kastélyában nevelőként dolgozott.

„A képző letétele után hamarosan egy Bethlen közelében fekvő kis faluban, Buzában kezdett anyám tanítani. Hallotta, hogy a lovag Bakó Károly földbirtokos ottani kastélyában nevelősködik a kamaszkorú fiú mellett egy nőtlen tanár, de az annyira fennhordja az orrát, hogy nem érintkezik a községben senkivel. A tizenegy évvel fiatalabb tanítónő azonban mégis felkeltette az érdeklődését, megismerkedtek, jegyesség és házasság lett a dologból.”²³

1913-ban megszületik Korondi Gábor. A család élete nehezen indul, a szülők nem kapnak egy helyen állást, az apa Privigyén, Lőcsén, majd Léván tanít, és csak a szünetekben tudja meglátogatni a családját. Az anya előbb Bethlen, majd Szentés környékén kap állást. Négyöt év kényszerű különélés után Breznóbányán sikerül állást kapni mindkettőjüknek. Az apa a polgári iskola, az anya az elemi iskola tanára lesz. Korondi Gábor erről így számol be:

„A mintegy 4-5 évi különélés nem segítette elő a házastársaknak egymás megismerését, összeszokását. Végül 1917-re összekerülhetett a család Breznóbányán, az ottani polgári iskolai tanár, az elemi iskola tanítónője és én.”²⁴

Ha a meghitt családi légkör nem teremődik is meg, hamar beilleszkednek a város társadalmába, a főtéren van lakásuk, az apát felmentik a katonáskodás alól, a háború alatt sem kell nélkülözniük (sőt a háború vége felé vesz a család egy új, az akkori divatnak megfelelő ebédlőbútor). Breznóbánya csehszlovák fennhatóság alá kerülése után Korondi Gábor apja – bár jól beszélt szlovákul, így biztosan kapott volna állást Csehszlovákiában is – csak magyarul beszélő felesége miatt nem teszi le a hűségesküt, inkább vállalja a kiutasítást. Három hét budapesti tartózkodás után Hajdúszoboszlóra kerülnek, ahol az apa a helyi polgári iskolában lesz latintanár. Annak ellenére, hogy az anya néhány hónapig nem kap állást, Hajdúszoboszlón a család gyorsan magára talál, egy kétszoba-konyhás lakásba költöznek (újra a főtér közelébe), cselédet tartanak, az ebédet hozzátják, az apának a magántanítványok és az inasiskolában

22 Korondi (1992) 70. p. Ez a memoár záró sora.

23 Uo. 9. p.

24 Uo. 10. p.

való tanítás mellett van ideje az úri kaszinóra, a templomi dalárdára, az Actio Catholica összejöveteleire, sőt közművelődési előadás-sorozatokat is kezdeményez. Az iskolában osztályfőnök lesz, rábízzák az ifjúsági könyvtárat, előadást tart a szülőknek.²⁵ Kollégái igen képzett tanárnak tartják, tiszteletet ébresztenek bennük történeti kutatásai és fő műve, egy történeti földrajzi szótár.²⁶

Az apa korai (1926-ben bekövetkezett) halála ellenére komoly szerepet játszott Korondi életében, visszaemlékezésében többször esik szó róla, mint 1975-ben elhunyt édesanyjáról. Korondi János először – anyai kívánságra – papi szemináriumba járt, majd anyja halála után, harmadéves korában kilépett, és elvégezte az egyetemen a latin–ógörög szakot.

„...meglehetősen zárkózott, szokásaiban olykor különc volt. Néha énekelgetett magának, nyilván a papi szemináriumban tanult görög és latin nyelvű gregorián és hasonló dallamokat. Paraszti származásából megőrzött egyszerűségével, Habsburg- és egyáltalán királyellenességével, a szlovákok iránti nem hangoztatott közelségével elütött a középosztályi felfogástól, pláne a dzsentris viselkedéstől. Emiatt is viták keletkeztek közte és a bethleni úri családok szokásain nevelődött anyám között. [...] Apám különben a mezőváros tekintélyes zsidó ügyvédei és kereskedői előtt felvilágosult hírében állott, s valóban nyoma sem volt benne antiszemitizmusnak. Ugyanakkor tudatában volt a zsidóság egymás közti erős összefogásának és nem teljes asszimiláltságának. [...] Az elmondottak alapján érthető, hogy magányos volt, barátok, társak nélkül.”²⁷

Érdekes, hogy az apa alakja szinte mindenben ellentmond annak a képnek, amely az ötvenes–hatvanas évek történetírásában a két világháború közötti középosztályról kialakult. Inkább a kivételek tulajdonságaival ruházódik fel. A fia (szellemileg is) magányosnak látja, aminek azért némileg ellentmond az egyesületi tagságok és közéleti tevékenységek sora, illetve a felvidéki tanársága során kifejtett „élénk” hírlapírói tevékenység, melynek „vezérgondolata a magyar nemzeti eszme és a faji öntudat mélyítése”.²⁸

ISKOLÁK

Az apa halála után a család anyagi helyzete ugyan némileg megrendül (egy kisebb, egyszerűbb házba költöznek), de Korondi Gábor folytatja tanulmányait, a helyi polgári iskola négy osztályának elvégzése után beiratják a debreceni piarista gimnáziumba, majd a debreceni egyetem magyar–német szakos hallgatója lesz. Bár az egyetem kezdetben nem jelent számára nagy szellemi élményt, a Szent László Kollégium lakójaként hamar megtalálja a helyét. Az egyházi fenntartású kollégiumot a nagyváradai püspökség létesítette, és a diákok viszonylag szerény díjazásért (1932–33-ban évi 100 pengőért) lakást, fűtést, takarítást, ágyneműt, világítást és reggelit kaptak.²⁹

„Érettségi elnököm ugyanis beajánlott a mindössze 14 fős, egyházi kezelésben lévő Szent László Kollégiumba. Ebben a törekvő, vidám fiúkból álló közösségben, ahol a tanító apa vagy anya számított a legmagasabb állású családi háttérnek, végre otthon éreztem magam. A felsőbb évfolyamos kollégisták testvérként tanították a golyókat viselkedésre, egyetemi és társasági szokásokra. Itt végre felszabadultam göröcsös bizonytalanságaimból és komorságomból.

25 *A hajduszoboszlói állami polgári fiú és leányiskola 1924/25-ik tanévi Értesítője* 7., 12., 17. p.

26 *A hajduszoboszlói állami polgári fiú és leányiskola 1926/27-ik tanévi Értesítője*, 6–7. p.

27 Korondi (1992) 5–6. p.

28 *A hajduszoboszlói állami polgári fiú és leányiskola 1926/27-ik tanévi Értesítője*, 6–7. p.

29 *A debreceni magyar királyi Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja 1930–31. tanévről*, 403. p.

Bár félszegségem maradványai életem végéig elkísérnek, a gyermek- és ifjúéveimet megke-
serítő örökös alacsonyabbrendűségi érzésemről nagyrészt megszabadultam.”³⁰

Korondi tagja és 1933-ban titkára lett az akkor 204 tagot számláló Szent László Körnek, melynek célja a „nemzeti szellem és a katolikus valláserkölc” erősítése volt. Ezen túl a kör segíteni kívánta az önképzést is (a tagok használhatták a könyvtárát), illetve bálákat, zenés esteket szervezett a debreceni egyetemisták számára.³¹ Korondinak anyagi gondjai nemigen voltak, hiszen az olcsó szállás mellett már az első év végén 100 pengő jutalomdíjat kapott az egyetemtől, majd a következő években a köztisztviselői ösztöndíj birtokosaként havi 100, majd 150 pengőt az államtól (évente és karonként csak 10-15 fő érdemelt ki ilyet).³² Az első és harmadik egyetemi éve után több hónapos körutat tett Ausztriában és Németországban, illetve 1934–35-ben Párizsban hallgatott két szemesztert francia és német szakon. Ha az egyetem maga nem is, de Debrecen város kulturális élete élményt jelentett számára, gyakran vett részt az Ady Társaság előadásain, hangversenyekre járt.

A család mobilitási stratégiája egyértelműen a tanulásra koncentrálódott, nem is lehetett volna másként, hiszen az állását és pozícióját veszített anyai nagyapa, illetve a Csehszlovákiában élő apai rokonok mögött sem állt vagyon, amelyre támaszkodni lehetett volna. A tanulás akkor sem kerül veszélybe, amikor az apa halálával a fő keresőt elveszíti a család, sőt még a külföldi tanulmányok támogatására is talál módot a gyermekét egyedül nevelő anya.

A zárkózott, különc gyermekével nem sokat foglalkozó apa, a gondos, de sokszor türelmetlen anya, az egymást sem igen értő szülők nem tudtak nyugodt hátteret biztosítani és koherens értékrendet átadni a beteges, félnék fiúnak. Korondi Gábor így csak az egyetemen nyílik ki, talál társakat, de itt is vannak depresszív, passzívabb korszakai, melyeket aztán felfokozott aktivitás követ.³³ Az egyetemen és a kollégiumban találja meg azokat a fiatal katolikus társait, akik az egyház szociális tanítását követve próbálnak megoldást találni a harmincas évek Magyarországnak társadalmi problémáira.

KARRIER

Korondi Gábor 1936-ban végez, a tartalékos tiszti képzés után 1939 januárjában a szenci, 1941-ben pedig az érsekújvári kereskedelmi középiskola tanára lesz. 1939-ben megházasodik, majd rövid időn belül két gyermeke is születik. Szencen hamarosan osztályfőnök és az önképzőkör vezetője lett,³⁴ Érsekújvárott is – immár rendes tanárként – rögtön osztályfőnök, az ifjúsági könyvtár őre, levante alparancsnok.³⁵ 1942-ben az önképzőkör vezetője, levante csapatparancsnok, osztályfőnök, a Széchenyi Magyar Kultúregyesület jegyzője volt, és irányította a helyi Hivatásszervezet kulturális ügyeit. Előadás-sorozatokat szervezett, az *Érsekújvár és Vidéke* több írását is közölte.³⁶ 1943-ban, bár az év folyamán katonai szolgálatra is elvitték, még aktívabb közéleti munkát fejtett ki, mint az előző években. Ekkor lett az SZMKE érsek-

30 Korondi (1992) 24. p.

31 *A debreceni magyar királyi Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja 1931–32. tanévről*, 461. p.
és *A debreceni magyar királyi Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja 1933–34. tanévről*, 354. p.

32 Uo.

33 Korondi (1992) 25. p.

34 *A szenci m. kir. felső kereskedelmi iskolai előkészítő tanfolyam és a vele kapcsolatos szenci m. kir. állami kereskedelmi szaktanfolyam Évkönyve az 1940–41. iskolai évről*, 7. p.

35 *Az érsekújvári m. kir. állami kereskedelmi középiskola évkönyve az 1941–42. iskolai évről*, 4–5. p.

36 *Az érsekújvári m. kir. állami kereskedelmi középiskola Évkönyve az 1942–43. iskolai évről*, 8. p.

újvári körzetének titkára, vezette az iskolán kívüli népművelési bizottságot, a Hivatásszervezet munkásfőiskoláját és az SZMKE szabadegyetemét is. Ezen kívül megjelent egy könyve a *Munkásfőiskola anyaga, szervezése és vezetése* címmel, cikkeket írt a *Levente*, a *Kereskedelmi Szakoktatás* és a *Felvidéki Nevelő* című folyóiratokba.³⁷

Bár a lakásukat kibombázzák, családjá különösebb baj nélkül éli túl a háborút. Egy ideig bízik abban, hogy apja nyitrai származása okán maradhat Csehszlovákiában, de az egyre fenyegetőbb hangulatban nem várja meg a kiutasító határozatot, családjával együtt Magyarországra jön, Hajdúszoboszlóra az édesanyjához. A háborút követő pedagógushiány folytán gyorsan talál magának állást a debreceni kereskedelmi középiskolában, és hamarosan a család is beköltözik egy elhagyott debreceni villába. 1945 nyarán belép a Nemzeti Paraszpártba, és 1947-ben Karácsony Sándornak köszönhetően megbízzák a Vas megyei iskolán kívüli népművelés megszervezésével. Később Szombathelyre költöznek, az NPP ottani szervezetének elnöke, a megyei bizottság tagja lesz. A kommunista párt hatalomátvétele sem akasztja meg a karrierjét, igaz, hogy 1948 végén felmentik hivatalából, de 1950 tavaszán a szombathelyi szakérettségis tanfolyam és kollégium tanára, rövidesen igazgatója lesz, egészen annak 1955-ös megszüntetéséig, amikor egy helyi gimnázium igazgatójává nevezik ki. 1950-ben kéri a felvételét az MDP-be.

Az 1956-os forradalom eseményeiben aktívan részt vesz, tárgyal a szovjet katonaság helyi vezetőjével, ott van a Nemzeti Bizottság ülésein, és kilép (még annak megszűnése előtt) az MDP-ből. 1957 márciusában letartóztatják, és a fővárosi bíróság egy év börtönre ítéli igazgató címén. A vizsgálati fogság alatt víziói, hallucinációi támadnak, majd idegosztályon kezelik. A szabadulása után fizikai munkás lesz, gyümölcsfagondozó, később egy építészeti vállalat munkása, közben hegesztőtanfolyamot végez. Minden alkalmat megragad a tanulásra, sokszor ez segíti csak túl a nehézségeken. Bár a közvetlen munkatársai jól bánnak vele, a hivatalos szervek részéről érzi a családjára is kiterjedő hátrányos megkülönböztetést. Feleségét ugyan nem bocsátják el („Ő okosan viselkedett, nem tett meggondolatlan megjegyzéseket sem”), de gyermekeit nem engedik tovább tanulni.

A hátrányok enyhítése érdekében, mint sokan mások, ők is lakhelyet változtatnak, Budapestre költöznek. A hegesztő szakmunkás-bizonyítványnak (is) köszönhetően jól fizető állást talál, fizetése 1962-re eléri az akkori pedagógusjavadalmazásokat. 1963-ban egy miniszterhelyettes – egykori kollégája – közbenjárására visszaengedik a pályára, de gimnáziumban nem, csak általános iskolában taníthat, igaz, később a műszaki egyetemen – mellékállásban – a külföldi diákokat oktatja magyar nyelvre. 1975-ös nyugdíjazásáig itt dolgozik. A nyugdíj után is igen aktív, könyvei és pedagógiai témájú dolgozatai jelennek meg. Nyugdíjas korukban belvárosi lakásukat átadják gyerekeiknek, és egy kisebb külvárosi lakásba költöznek. Végül mindegyik gyermeke egyetemet végez, és értelmiségi pályán helyezkedik el.

Az 1945 előtti középírátegekre és főleg a középiskolai tanárookra oly jellemző társadalmi aktivitást Korondi Gábornál is megfigyelhetjük. Szinte azonnal és magától értetődő természetességgel lesz a frissen kinevezett középiskolai tanár a helyi egyesületek tagja, szervező vezetője. Ifjú tanárként (nyilván az egyetemi évek közösségének is köszönhetően) hamar tagja lesz az olyan katolikus (Hivatásszervezet) és baloldali (SZMKE) indíttatású szervezeteknek, amelyek a két világháború között az alsóbb néprétegek problémáira kerestek (a rendszer keretein belül) megoldást. Nem meglepő tehát, hogy a háború utáni új berendezkedés számára nem idegen, hanem a régóta várt reformok lehetőségét hordozza. Ezért is kapcsolódik be rögtön a politikai életbe, és vesz részt az iskolán kívüli népművelés megszervezésében, lényeg-

37 Az érsekújvári m. kir. állami kereskedelmi középiskola Évkönyve az 1943–44. iskolai évről, 11. p.

gében folytatva háború előtti munkáját. 1953 után, mint sokan mások, ő is leszámol illúzióival. 1957-es elítélése végképp megtöri a pályáját. Igaz ugyan, hogy – mint az elítélt párttagok többségét – 1963 után lassan visszaengedik az értelmiségi pályára, de egykori lelkesedése helyébe csendes rezignáltság lép. Tisztában van a rendszer reformálhatatlanságával. Optimizmusát már csak a rendszerváltás adja vissza.

EMLÉKEZETEK

A szerzők helyzete 1992-ben hasonló, az akadályokkal teli életpálya után szerény anyagi biztonságban élnek mind a ketten. A rendszerváltás végre kimozdítja őket a másodosztályú állampolgár helyzetéből, és lehetőségük nyílik arra, hogy szabadon elmondják életük történetét. A két történet a nyilvánosság számára készült. Nemcsak azért vagyunk ebben biztosak, mert már az életrajzi pályázat kiírásában szerepelt, hogy a beérkezett írások adott esetben nyilvánosságot látnak, hanem mert maguk a szerzők is (hol nyíltan, hol kissé rejtettebben) utalnak arra, hogy életüknek és az abból leszűrt tapasztalataiknak a családi körön túlmutató, általános tanulsága van. Ez a tanulság értékekben fogalmazódik meg, ezek érvényességét és működőképességét igyekeznek bizonyítani a szerzők. A bizonyítás egyik módja az összehasonlítás. Rendkívül sok múlik a viszonyítási pont kiválasztásán, hiszen nem mindegy, mit mivel hasonlítunk össze.

A viszonyítási pontok kiválasztása határozza meg, hogy az életút végső soron sikeres volt-e, vagy sem, a követett értékek és az értük hozott áldozatok olyan eredményt hoztak-e, amelyre viszonylagos elégedettséggel lehet tekinteni. A két szerző esetében ez a viszonyítási pont – annak ellenére, hogy lényegében kortársak, és pályájuk sok hasonló elemet mutat fel – máshová esik. Kolozsváry Orsolya esetében a Horthy-korszak a példakép, Korondinál pedig a rövid (végső soron a Rákosi-diktatúrához vezető, de kezdetben demokratikus tendenciákat is felmutató) 1945–1948 közötti időszak. Ez a látszólag kicsiny (háromévnnyi) eltérés alapvetően különbözővé teszi a múlttól festett képüket, és így annak értékelését is.

Kolozsváry Orsolya számára a Horthy-korszak a beteljesedett ígéret, sikerek korszaka, vágyai, elvárásai és a rendszer által nyújtott lehetőségek pontosan egybeesnek. Ő és férje is igen sikeresen és viszonylag könnyedén lépnek felfelé a társadalmi ranglétrán, nem érznek korlátokat maguk körül, úgy érzik, a munkájuk minden esetben megkapja a kellő elismerést. Ez az érzés tűnik el 1947 után, amikor a szorgalmas munka önmagában nem elég a sikerhez, olyan értékeket kellene megtagadniuk, amelyek a családi és iskolai szocializáció során egyéniségükbe erősen beépültek, feladásukhoz teljesen új identitás kialakítására lenne szükség. Először megpróbálják elkerülni a konfliktust, ekkor „menekülnek” Pápára, a református egyház által fenntartott iskola kötelékébe, majd miután ez a lehetőség is megszűnik, vállalják a hivatalos, állami értékorientációtól való eltérést és az ezzel járó, kényszerű deklasszálódást. Ebből a nézőpontból és ilyen tapasztalattal a Horthy-korszak csak pozitívnak tűnhet. Így Kolozsváry Orsolya számára az 1945 utáni korszak az ország szovjetizálásával a rendszerváltásig egyetlen egység. 1956 a diktatúra elleni felkelés, de nem hordoz külön minőséget, nem jelenti egy „új társadalom” építésének kezdetét. A Kádár-rendszer sem az enyhülés korszaka, hanem a továbbra is tartó diszkriminációé. Ezért, akár a Rákosi-rendszer, nem hordoz semmiféle értéket sem. Csak a rendszerváltás hoz számára megnyugvást, ekkor érzi úgy, hogy végre elmondhatja történetét, mert kezdetét veszi az a korszak, melyben újra elismerik őt és az általa vallott elveket.

„1992. március elején az Alkotmánybíróság a Zétényi–Takács-féle törvényt alkotmányellenesnek minősítette. A Veszprémi Napló ezzel kapcsolatban március 4-én közölte Göncz

Árpád nyilatkozatát: » ... más a büntetőjogi felelősségre vonás, és más az igazság feltárása. E kettő többnyire összekapcsolódik, de nem szükségszerűen... Minden népnek jogában áll megismerni saját történelmét. Az államnak tevékenyen közre kell működnie abban, hogy az igazság feltáruljon, és megneveztessenek a bűnösök.«³⁸

A zárógondolatok ennek is köszönhetően – a sok viszontagság ellenére – némi optimizmust sugároznak:

„Két nagy háborút, három összeomlást éltem végig. Sokat nélkülöztünk, sokat küzdöttünk, de sok örömünk is volt. Azt terveztük, hogy a férjem nyugdíjazása után beutazzuk Erdélyt, elmegyünk a Magas-Tátrába, és megnézzük az Adriai-tengert. Szerény vágyunkat keresztülhúzta férjem betegsége.

Ha eddig megtartotta népünket szétszórtságunkban is Isten kegyelme, bízhatunk még »víg esztendőben!«³⁹

Korondi Gábor képe a Horthy-korszakról sokkal kidolgozottabb és egyben ellentmondásosabb is, mint Kolozsváry Orsolyáé. Ez abból fakad, hogy bár pályája egyenes ívben haladt felfelé, Korondi már 1945 előtt – igaz, a rendszert alapjaiban meg nem kérdőjelezve – a korszak kritikusai közé tartozott, azok közé, akik a két világháború közötti társadalmi berendezkedés reformjára törekedtek.

Ennek megfelelően Korondi Gábornál a visszaemlékezést végigkíséri a Horthy-rendszer és az azt képviselő középosztály negatív minősítése. Jellemző az első ilyen szövegrész üzenete.

„Anyám nála két évvel fiatalabb húga férjhezmenetelétől fogva Magyarországon lakott. [...] Kettejük közül ő volt a világra valóbb, egyúttal az »úriasszony« fokozottabb megtestesítője. Erre nézve megmaradt bennem egy jellemző eset. Kb. tizenkét éves lehettem, amikor egy náluk töltött húsvéti vagy nyári vakációban egy különösebb jelentőség nélküli látogatót várt. Előtte felkészített engem, hogy ő a vendég jelenlétében beszélgetést fog kezdeni velem az édesapámról, és én majd ügyesen szőjem bele a válaszomba, hogy apám egyetemi magántanár – ami persze nem volt igaz. Sose volt bennem a legcsekélyebb művészi képesség sem, amellet vizolyogtam is az ilyesfajta nagyzólástól, úgyhogy kényszeredett alakításom rendkívül rosszul sikerülhetett. A fiatal férfi ugyanis nyíltan kétségbe vonta szavaim hitelét. Hozzátette, hogy ő véletlenül jól ismeri az említett egyetem megnevezett tanszékének tanári karát, de azok között ilyen nevű nincs.»⁴⁰

A történet maga banális; ami érdekes benne, hogy Korondi Gábor 1992-ben is fontosnak tartja megemlíteni, mert jellemzőnek tartja az úriasszonyok üres nagyzólását. A középosztályképnek további vonásai ragadhatók meg az apa figuráján keresztül, aki ellenpéldaként jelenik meg. Az ott idézettek alapján az átlagos középosztálybeli Habsburg- és királypárti, nem szereti a szlovákokat, nem felvilágosult és antiszemita.

„Abban is elütött apám az akkori átlagműveltségű világpolitikai és szociális tájékozottsággal nem bíró középosztály tagjaitól, hogy jól beszélt németül [...] és szlovákul.»⁴¹

De a középosztályt nem csak ez jellemzi:

„A középosztály nagy része, orvosok, gyógyszerészek, bírók, papok, pedagógusok, városi tisztviselők, ügyvédek a belső városrészbe tömörülve [Hajdúszoboszlóról van szó] nemcsak helyileg, hanem életformájukban, ruházatukban stb. is elkülönültek a lakosság többi részétől, akinek [sic!] nagy része csak 2-4 elemi osztályt végzett. [...] A foglalkozásukból adódó

38 Kolozsváry (1992) 45. p.

39 Uo. 68. p.

40 Korondi (1992) 4. p.

41 Uo. 6. p.

kapcsolatot nem számítva szinte úgy éltek, mint az angol tisztviselők a bennszülöttek között, valami más emberfajnak képzelve magukat. E középosztálybeliek nagy része a négy elemi után teljesen elszakította gyermekeit a helybeli származású tovább tanuló ifjúságtól is. Sőt egypáran már az elemi is magánúton végeztették velük, nehogy összekeveredjenek, ismeretségbe kerüljenek a paraszt- és a kispolgári gyermekekkel. Igaz, hogy a helybeli polgári iskola után felvételi vizsga nélkül csak a kereskedelmi középiskolába és a tanítóképzőbe lehetett tovább tanulni, amelyekbe viszont úriember a fiát nem, legfeljebb leányát íratta be. [...] De a fő cél, amiért a »jobb családok« már az első gimnáziumba Debrecenbe vitték tízéves fiukat, az előbb említett elkülönítés volt.⁴²

Ezt a nyilvánvalóan egyoldalú beállítást alátámasztják Korondi külföldi tapasztalatai, melyeken átszűrve szintén negatívan minősíti a magyarországi viszonyokat:

„Már Ausztria izelítőt adott nekem a merev kasztok nélküli társadalomból. A szarvasbőr rövidnadrágos tanítót semmi sem különböztette meg a vele söröző falusi társaság többi, paraszt vagy iparos tagjától. A francia polgár pláne nem tett lakatot a szájára hivatalnokaival, politikusaival szemben. A gyári munkás esetleg letegezte a tulajdonost. E demokrata viselkedés és légkör helyeslése miatt titulált aztán itthon kommunista felfogásúnak nem egy nagyságos asszony, akik számára a demokrácia azonos a kommunizmussal.”⁴³

A Csehszlovákiával való összehasonlítás sem hízelgő az akkori Magyarországra:

„A csehszlovák köztársasági demokráciához szokott felvidékiek és az anyaországi szellemiségű hivatalnokok között a viszony nem volt mindig felhőtlen. Romlott az életszínvonal is a korábbiakhoz képest, s az ottaniak számára nevenségesen hangzottak a címek, a rangok, az ezeknek megfelelő kényes megszólítási formák. Az ilyenekre nem ügyelő őslakosok hamar megkapták a »beneši szellemtől megrontott« jelzőt. Mesélték, hogy a katonai közigazgatás idején a magyar ezredes méltóságos úr csodálkozva látta a megyeháza ablakából az autóikból kiszálló esküre gyülekezők hosszú sorát. A helyi viszonyokkal ismerős titkár felvilágosította, hogy ezek falusi tanítók. »Tanítók autóval? – fakadt ki az ezredes mintegy méltóságában megbántva. – No majd itt nem lesznek!«”⁴⁴

Teljesen más Horthy-kor bontakozik ki előttünk, mint Kolozsváry Orsolya beszámolójából. Nemcsak a „középosztályról” derül ki, hogy tájékozatlan, elfogult, nagyzol, és tudatosan, gyarmati tisztviselőként elzárkózik az alsóbb rétegektől, hanem a kor nagy büszkeségéről, a Kolozsváry Orsolya által is nagyra értékelt oktatásról is, hogy nem igazán színvonalas. Korondi kevés lelkesedéssel nyilatkozik mind az általa látogatott debreceni piarista gimnáziumról, mind a debreceni egyetemről. A gimnázium nem ad sokat, az egyetem pedig egyenesen sivár, provincializmus és szakmai féltékenység uralja. Egyetlen igazán kiemelkedő tanára Karácsony Sándor. A szerzőnek, ha az egész középosztály – intézményeivel, műveltségével és motivációival együtt – ilyen kevésre értékelhető, magyarázatot kell adnia saját különbözőségére, hiszen pedagógus házaspár gyermekeként maga is ehhez a réteghez tartozik.

Szellemi különállását két fő okra vezeti vissza Korondi Gábor. A szülői ház (kiemelten az apja) és az őt körülvevő tágabb társadalmi környezet hatására. Ekkor születik meg a magányos, rétegetől elütő apa képe, aki ugyan nem mutatja ki, de szimpatizál a szlovákokkal (tehát nem nacionalista), szociálisan érzékeny, az egyházzal szemben kritikus, Habsburg- és királyellenes, felvilágosult és művelt. A fiával keveset foglalkozó⁴⁵ és még annak 14

42 Korondi (1992) 20. p.

43 Uo. 28. p.

44 Uo. 31. p.

45 Uo. 16. p.

éves kora előtt elhunyt apáról meglepően alapos leírást kapunk, főleg társadalomkritikai gondolatait illetően. Ez és a már említett apai hírlapírói tevékenység megkérdőjelezhetővé teszi az apa figurájának hitelességét, de a szellemi fejlődés utólagos rekonstrukciója még így is nagyon érdekes.

„Említettem, hogy a családjunk anyai ágánál szerzett önkéntelen tapasztalataim kezdtek először eltávolítani az akkori »intelligencia« világtól. Elemista és polgárista iskolatársaim kispolgári, többségükben pedig különböző vagyoni helyzetű parasztyerekek voltak. [...] De társadalmi, majd történelmi beállítottságomat a tágabb környezet valóságos elemei is megfogható módon befolyásolták, ti. maga Hajdúszoboszló társadalma, e nagy parasztváros utcái, házai, gyerekei, ifjú és öreg felnőttei. [...]

Nem rendkívüli tehetség és éleslátás, s nem is valakinek a felvilágosító propagandája alakította tehát reális irányban társadalmi látásmódot, hanem az engem körülvevő valóság. Ez vezetett rá arra, hogy az úriemberek annyira beleélték magukat egy nem létező, mesterkéltné világba, hogy ezt tartják valóságnak, és mindent elkövetnek, hogy rá ne ébredjenek a kijózanító tényekre. Persze Ady, Szabó Dezső, a népi írók megismeréséig, tehát egyetemista koromig és ausztriai, németországi utamig, főleg pedig franciaországi egy évemig csak öntudatlanul, ösztönösen szunnyadt bennem ez a felismerés. [...]

Ez volt az a társadalmi környezet, »couleur locale«, melyben legfogékonyabb éveimben felnőttem. A családi hatás: apámnak a magyar társadalmat, a királyokat, a világi és egyházi nagyurakat kritizáló megjegyzései szociális érzékenységet alakították ki, a szlovákokkal, csehekkel szimpatizáló, elejtett szavai viszont a sovíniszta elfogultság ellen oltottak be.⁴⁶

Bár az 1992-ben megfogalmazott társadalomkritika kissé leegyszerűsítő, és a szellemi gyökerek feltárásának hitelessége is megkérdőjelezhető, azt biztosnak vehetjük, hogy Korondi már fiatal felnőtt korában kritikusán viszonyult az 1945 előtti társadalmi berendezkedéshez. Ezt nem csak a tanár korában kifejtett közéleti tevékenysége bizonyítja, hiszen már egyetemi hallgatóként is részt vett az 1933–34-ben Debrecenben működő „30-as Bizottság” munkájában a Szent László kör delegáltjaként.⁴⁷

Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy számára az 1945–1948 közötti rövid, sokszor még ma is – tévesen – demokratikusnak mondott szakasz⁴⁸ nem egy diktatúra előjátéka, hanem lehetőség a régóta áhított reformok bevezetésére. Az ebben való hit takarja el a szeme elől a diktatúra egyre láthatóbb jeleit, és ez az, ami aztán a kiábrándultságot még keserűbbé teszi.

„El kell mondanom, hogy 1950–51-ben kértem a felvételemet a Magyar Dolgozók Pártjába, vagyis a kommunista pártba. Mi indított erre? Szociális érzékenységem kifejlődését leírtam itt korábban. S a pártpropagandában továbbra is a dolgozó néprétegek felemelése szerepelt. A szakérttségi intézményében az ún. népi értelmiség, így én is, Széchenyi kiművelt emberfőkről szóló jelszavának, a népi írók kulturális célkitűzésének megvalósulását láttuk. De hisz a vak is láthatta már akkor a demokrácia felszámolását, a nyílt önkényt, a terrort, az anyagi leromlást, élelmiszerhiányt. Egyre többen gondolták rászédettnek magukat, sőt úgy érezték, mintha Rákosi atyánk és pajtásunk még gúnyt is űzne hiszékenységünkől és kiszolgáltatottságunkból. Opportunizmus volt hát részemről a belépés? Igazgató lettem pártonkívüli létemre, s nem akartam több lenni. 1949 tavaszáig aktívan tevékenykedtem az NPP-ben, ennek felszámolása után szükségem volt valamiféle politikai pótszerepre? Divat lett az »élcsapathoz« tartozás? Úsztam az árral? Ezeket a kérdéseket egyre többször tettem fel magamnak, amikor

46 Korondi (1992) 17., 19., 21–22. p.

47 Uo. 26. p.

48 Lásd erről Romsics (2001) 273. p.

Nagy Imre 1953-ban megmutatta, hogy szocializmust csinálni nem csak embertelenül lehet. Ettől fogva magamban határozottan szembefordultam a szovjet típusú rendszerrel, de kilépni a pártból nem volt bátorságom. Csak teljesen visszavonultam a közéletől.”⁴⁹

Ezért számára a forradalom több mint a diktatúra elleni fellépés, új lehetőséget lát benne. Annak a reményét testesíti meg, hogy újra fel lehet venni a második világháború utáni demokratikus modernizáció fonalát. A forradalom leverése és a Kádár-rendszer konszolidációja ezt a reményt oszlatja el, és világossá teszi a lényegi reformok illuzórikus voltát. A családért való aggodalom mellett valószínűleg ez is hozzájárult a forradalom utáni ideg-összeroppanásához és depressziójához.

A kádári idők hazugságokra épülő rendszerét, ha más módon is, de legalább olyan károsnak érzi, mint az azt megelőző diktatúrát.

„De az őszinteség hiánya, a hazugság átjárta az iskola minden zugát. Sem a tanár, sem a tanuló, sem a szülő nem hitte azt, amit tanított, amit tanult, amit a gyerekeknek mondtak. Annyi volt az önellentmondás, a korábbi szent állítások visszavonása és homlokegyenest ellenkező beállítása, hogy ezek már egy tíz-tizenkét éves gyerek számára is szembeszökők lettek.”⁵⁰

A rendszerváltás az ő számára „56 kései győzelmét jelenti”, és annak a lehetőségét, hogy ha lassan is, de javul az ország helyzete. Talán ennek is köszönhetően a visszaemlékezés végkicsengése szerény elégedettséget sugall.

„És elégtétellel tölt el, hogy talán e nép előbbreviteléért is tettem egyszer-egyszer egy picikét. Nem, melldöngetésre ez nem jogosít fel, csak arra való, hogy a minden egyes ember számára feltétlenül szükséges minimális önbecsülést megadja porszemnyi létünk viszontagságainak elviseléséhez.”⁵¹

ZÁRSÓ

Két keresztény pedagógus életútját követtük végig dolgozatunkban, akik, mint láhattuk, gyökeresen másképp válaszoltak az 1945 és 1948 után őket érő kihívásokra. A válaszok különbözőségének külsődleges forrása a Horthy-korszak eltérő megítélése, ami annak eltérő felidézésében válik számunkra is megragadhatóvá. Rögtön adódik a kérdés, miből fakad ez a különbözőség, hiszen alapvetően mindketten a korszak nyertesei, kedvezményezettjei közé tartoztak. A különbözőség oka (szerintünk) identitásuk különbözőségében rejlik. Az identitás kialakulása során az egyén elhelyezi magát a társadalmi közösségek különböző szintjein, a családtól a nemzeten át egészen a transzcendensig. Ha az identitástudat kialakulása zökkenőmentes, a családi szocializáció és az ott bensővé tett értékek (sokszor csak indirekt módon) meghatározzák a többi szinttel való kapcsolatot is.⁵²

Korondi Gábor esetében a hiányos, megszakadt családi szocializáció szerepét a debreceni egyetemi évek⁵³ vették át, a Szent László Kör, az itt megismert közösség és a keresztény társadalomkritika oly erősen hatott rá, hogy még családi emlékeit is ez alapján dolgozza át a teljes életút megkonstruálásakor, és a rendszerváltás utáni viszonyok bírálatakor is az itt elsajátított

49 Korondi (1992) 37–38. p.

50 Uo. 64. p.

51 Uo. 70. p.

52 Gereben (2003) 3–4. p.

53 A két világháború közötti debreceni egyetemi életről és az ottani ifjúsági szervezetekről lásd részletesen Tóth (1980) 5–43. p., a Hivatásszervezetről és a munkásfőiskoláról Vida (1989) 71–89. p.

értékeket, az ekkor kijelölt célokat kéri számon. Kolozsváry Orsolyánál az erős családi szocializációra, értékekre (melyek egész életét meghatározták) „csak” ráépült a kecskeméti és szegedi évek élménye, melyek egyébként is gyökeresen más világot jelentettek, mint a debreceni egyetem.⁵⁴ Ennek következtében csak látszólag tartoztak egy társadalmi réteghez, identitástudatukat meghatározó csoportazonosulásaik mások voltak, mivel mások voltak az azokat meghatározó kollektív elbeszélések és a bennük rejlő értékek.⁵⁵ Így már nem meglepő az 1948 utáni diktatúrákhoz fűződő viszonyuk különbözősége sem.

Írásunk is bizonyítja, hogy a két világháború közötti keresztény középosztály nem volt egységes, a közös keresztény értékekből következő viszonyulások és a gyakorlati teendők megítélése a korban igen különböző volt. Ezért azt gondoljuk, az 1948 előtti kollektív élmények, elbeszélések és az ezekből fakadó eltérő csoportidentitások felderítése és meghatározása előfeltétele az 1948 utáni sorsok és viszonyulások megértésének és értékelésének is.

IRODALOM

- A debreceni magyar királyi Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja 1930–31. tanévről.* Debrecen, 1932.
- A debreceni magyar királyi Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja 1931–32. tanévről.* Debrecen, 1933.
- A debreceni magyar királyi Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja 1933–34. tanévről.* Debrecen, 1935.
- DÉNES Iván Zoltán (szerk.): *Szekfü Gyula.* Budapest, 2001, Új Mandátum.
- Az érsekújvári m. kir. állami kereskedelmi középiskola Évkönyve az 1941–42. iskolai évről.* Szerk.: Homoky István. Érsekújvár, 1942.
- Az érsekújvári m. kir. állami kereskedelmi középiskola Évkönyve az 1942–43. iskolai évről.* Szerk.: Homoky István. Érsekújvár, 1943.
- Az érsekújvári m. kir. állami kereskedelmi középiskola Évkönyve az 1943–44. iskolai évről.* Szerk.: Homoky István. Érsekújvár, 1944.
- GEREBEN Ferenc: Vallás és nemzeti identitás – történelmi visszapillantás. In Máté-Tóth András (szerk.): *Tomka Miklós 60. Szociológus a társadalom és az egyház szolgálatában.* Szeged, 2003, online kiadás (<http://www.rel.u-szeged.hu/tomka/tomka.htm>)
- GYÁNI Gábor–KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest, 1998, Osiris.
- A hajduszoboszlói állami polgári fiú és leányiskola 1924/25-ik tanévi Értesítője.* Szerk.: Szécsy Miklós. Hajduszoboszló, 1925.
- A hajduszoboszlói állami polgári fiú és leányiskola 1926/27-ik tanévi Értesítője.* Szerk.: Szécsy Miklós. Hajduszoboszló, 1927.
- KARÁDY Viktor–VALTER Csilla: *Egy országos vonzaskörű szegedi főiskola.* Szeged, 1990, Móra Ferenc Múzeum.
- A kecskeméti Református Tisza-Kollégium Tanítónőképző Intézet X. Értesítője az 1927/28-as iskolai évről.* Kecskemét, 1928.
- A kecskeméti Református Tisza-Kollégium Tanítónőképző Intézet XI. Értesítője az 1928/29-es iskolai évről.* Kecskemét, 1929.

54 Ennek a kortársak is tudatában voltak, lásd Tóth (1980) 54. p.

55 A közös elbeszélések csoportképző és identitásfenntartó funkciójáról lásd Pataki (2003).

A kecskeméti Református Tisza-Kollégium Tanítónőképző Intézet XII. Értesítője az 1930/31-es iskolai évről. Kecskemét, 1931.

KOLOZSVÁRY Orsolya: *Visszatekintés.* Kézirat, 1992. 1956-os Intézet Oral History Archívum.

KORONDI Gábor: *Az élet megy tovább... Családtörténet.* Kézirat, 1992. 1956-os Intézet Oral History Archívum.

PATAKI Ferenc: Együttes élmény – kollektív emlékezet. *Magyar Tudomány* 2003/1. 26–36 p.

ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 2001, Osiris.

SEBŐ Gyula: *A kecskeméti nevelőképzés ötvenéves története.* Kecskemét, 1972, k. n.

A szenci m. kir. felső kereskedelmi iskolai előkészítő tanfolyam és a vele kapcsolatos szenci m. kir. állami kereskedelmi szaktanfolyam Évkönyve az 1940–41. iskolai évről. Szerk.: Homokó István. Érsekújvár, 1941.

TÓTH Pál Péter: *A magyar értelmiség két világháború közötti történetéhez I.* Budapest, 1980, Oktatási Minisztérium marxizmus–leninizmus oktatási főosztálya.

VIDA István: A munkásmozgalom másik oldala – a keresztény szakszervezeteink. In Babóthy Ferenc és mások (szerk.): *Félbemaradt reformkor.* Róma, 1989, k. n.